нации, когда идея завоевания коллективной свободы путем вооруженной борьбы начинала занимать сердца и умы лучших сынов и дочерей народа. В то же время лидеры нации старались ознакомить мировое сообщество с действительным положением дел в азиатской Турции и получить столь желанную поддержку. Эти два направления, а именно - постоянные контакты с внешним миром и перманентная вооруженная борьба внутри империи определяли весь дальнейший ход национально-освободительного движения.

- 1 Протоколы Национального Собрания. 1878-1879. Константинополь 1878, С.62.
- 2 Сборник договоров России с другими государствами. М. 1952. C.168-169.
- 3 Протоколы... 1878-1879. Константинополь 1878. С.63-64.
- 4 Протоколы... 1878-1879. Константинополь 1878. С.187. 5 Центральный Государственный исторический архив Р. А.
- (ЦГИА) ф.56.0п16. д24.лл 250б-26. Сарухан. Армянский вопрос и национальная конституция в Турции 1860-1910§ т. І, Тифлис 1912 С.325-327.
- 6 Дж.С.Кирокосян. Буржуазная дипломатия и Армения в 70-ые годы XIX века. Ереван 1981. С.201.
- 7 ЦГИА ф. 56 оп. 16 д. 24 л. 24-об. Сарухан. Указ.соч. С.330-332.
- 8 "Северный вестник" СПб 1878. №70.
- 9 "Голос" Сно 1878. № 146.
- 10 "Мурч". Тифлис 1907. №2. С.64-65.
- 11 *М.Чераз.* Армянский вопрос. Венеция,1917. С.12-13.
- 12 *М.Орманян.* История нации. Бейрут1961. т. 3. С.5035.
- 13 Протоколы... 1878-1879. Константинополь 1878. С.65.
- 14 *М. Чероз*. Армения и Италия. Константинополь1879. С.28.
- 15 Епископ Мушег. Армянская община Манчестера. Бостон 1911. C.96.
- 16 *М. Чероз.* Армения и Италия. Константинополь 1879. С.10.
- 17 Там же. С.37-42.
- 18 Tam же. C.18-19.
- 19 Там же. С.40-42. 20 Там же. С.43.

- 21 Сарухан. Указ.соч. С.370. 22 Там же. С.370.
- 23 Там же. С.371-372.
- 24 Епископ Мушег. Указ.соч. С.68.
- 25 Сарухан. Указ.соч. С.384-385.
- 26 Протоколы... 1878-1879 гг., Константинополь 1878 г. С.175-
- 27 Епископ Мушег. Указ.соч. С.87-89.
- 28 Там же. С.102-103.
- 29 *М.Чераз.* Армянский вопрос. Венеция 1917. С.23-24.
- 30 Сарухан. Указ.соч. С.389.
- 31 "Анаит" Париж 1907. № 10-12. С.168.
- 32 Сарухан. Указ.соч. С.387-390.
- 33 Там же. С.387
- 34 А.Алпояджян. Минас Чераз, его жизнь и деятельность. Каир 1927. C.302.
- 35 Сарухан. Указ.соч. С.391.
- 36 Епископ Мушег.Указ.соч. С.105.
- 37 Правительственный вестник" СПб. 14.06.1878 г.
- 38 Протоколы... 1878-1879. Константинополь 1878. С.8.
- 39 Герцог Аргайльский. Ответственность Англии в Восточном вопросе. СПб 1908. С.75.
- 40 Там же. С.24.
- 41 Дж.С.Киракосян. Указ.соч. С.260.
- 42 М.С.Габриелян. Армянский кризис и возрождение. Бостон 1905. C.23-24.
- 43 Б.А.Борян. Армения, международная дипломатия и СССР. М-Л.1928. Ч.І. С.208.
- 44 Дж. Киракосян. Указ. coч. C 160.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

- 1. Центральный Государственный исторический архив Р. А. (ЦГИА) ф.56.on16. д24.
- 2. Алпояджян. А. Минас Чераз, его жизнь и деятельность. Каир 1927.
- 3. Борян.Б.А Армения, международная дипломатия и СССР. М-Л.1928. Ч.І. 4. Габриелян.М.С. Армянский кризис и возрождение. Бостон 1905.
- 5. Герцог Аргайльский. Ответственность Англии в Восточном вопросе. СПб. 1908.
- 6. Епископ Мушег. Армянская община Манчестера. Бостон 1911.
- 7. Киракосян.Дж.С. Буржуазная дипломатия и Армения в 70-ые годы XIX века.
- 8. Орманян.М. История нации. Бейрут 1961. т. 3.
- 9. Протоколы Национального Собрания. 1878-1879. Константинополь 1878.
- 10. Сарухан. Армянский вопрос и национальная конституция в Турции 1860-1910.
- 11. Сборник договоров России с другими государствами. М. 1952. 12. Чераз.М. Армения и Италия. Константинополь 1879.
- 13. Чераз.М. Армянский вопрос. Венеция 1917.
- 14. "Анаит" Париж 1907.
- 15. "Голос" СПб. 1878.
- 16. "Муру". Тифлис 1907.
- 17. "Правительственный вестник" СПб. 1878 г.
- 18. "Северный вестник" СПб. 1878.

ԱՌԲԻՎՈՏՈ ՊՈՆԵՐՈՎՈՐ ՄԱՈՍԻՐ ՍԻ ՏՎՈՆՈՐՐ

(1888-1920-ական թվ. առաջին կես)

ՔՆԱՐԻԿ Ռ. ԱՎԱԳՅԱՆ

Տասնամյակների ընթացքում հասարակական-տնտեսական, պատմաքաղաքական, ինչպես նաև մշակութային հանգամանքների բերումով ԱՄՆ մեկնած հայ գաղթականության համախմբման և որպես համայնք կազմակերպման գործում ազգապահպան այլ կառույցների կողքին (եկեղեցի, դպրոց և այլն) առանցքային դեր ու նշանակություն է ունեցել նաև հայ մամուլը։

Սկզբնավորվելով Նոր երկրում հայության թվի ստվարացմանը զուգընթաց՝ ամերիկահայ մամուլը գնահատելի աշխատանք է իրականացրել օտարության մեջ հայերի հոգևոր-մշակութային կյանքի զարգացման, ուծացման մշտական վտանգը դիմակայող հայության ստվար զանգվածների ազգային լեզուն, ոգին ու նկարագիրը, սովորույթներն ու բարքերը մշտարթուն պահելու ուղղությամբ, խթանել հայրենի երկրի ու ժողովրդի հետ կապի հարատեմանը։

Յիմնադրվելով ինչպես անհատ հայերի, այնպես էլ ազգային տարբեր կուսակցությունների, կազմակերպությունների, միությունների և ընկերությունների նախաձեռնությամբ՝ ամերիկահայ մամուլը գոյատևել է գլխավորապես բարերարների ու բաժանորդների նյութական ու բարոյական աջակցության շնորհիվ։ Դրանց դադարեցումը, ինչպես նաև ներկուսակցական վեճերն ու կռիվները ճակատագրական վախճան են ունեցել նաև հայ մամույի հետագա գոյության համար։

Ամերիկահայ առաջին պարբերական մամուլի հիմնադրման պատիվը պատկանում է 1888 թ. ուսանելու նպատակով ԱՄՆ մեկնած տիգրանակերտցի Յայկակ Էկինյանին, որը սեփական թերթ հրատարակելու մտադրությամբ Վենետիկի Մխիթարյան միաբանությունից Ամերիկա էր փոխադրել հայատառ տպարան։ 1888 թ. Ջերսի Սիթիում «ամերիկահայ լրագրության հայր» 3. Էկինյանի ջանքերով լույս է տեսել ԱՄՆ-ում հայերեն առաջին թերթը՝ ամենամսյա «Արեգակը», որը, հակառակ իր կարճատև գոյության (ընդամենը 12 համար), արժանի տեղ է գրավում գաղութի մամուլի պատմության մեջ (ամերիկաբնակ 36 էթնիկ խմբերի կողմից հրատարակված առաջին պարբերականների շարքում «Արեգակը» 26-րդն էր՝ 1739 թ. լույս տեսած առաջին գերմաներեն լրագրից հետո)։² Յ. էկինյանի հրատարակչական բեղուն գործունեության շնորհիվ հրատարակվել են մի շարք այլ թերթեր ևս՝ «Սուրհանդակ» շաբաթաթերթը (1889-1890 թթ., Ջերսի Սիթի)³, երկշաբաթական «Ազատութիւնը» (1890-1892 թթ., Նյու Յորք), «Տիգրիսը» (1897-1899 թթ., Նյու Յորք), «Քաղաքացին» (1902-1909 թթ., Ֆրեզնո). «Նոր կեանքը» (1912 թ., Ֆրեզնո)։

Ավելի երկար էր գոյատևել բժիշկ ու ազգային գործիչ, ակնեցի Մ. Սմբատ Գաբրիելյանի հրատարակած «Դայք» երկամսյա պարբերականը (1891-1898 թթ., Նյու Յորք)։ Տարբեր ժամանակահատվածներում ազգասեր ու նվիրյալ մի խումբ անհատ հայերի ջանքերով ԱՄՆ-ում սկսել են լույս տեսնել բազմաթիվ այլ պարբերականներ ևս, որոնք, անկախ իրենց փոքրաթիվության ու կարճատևության, զգալի ներդրում են ունեցել ամերիկահայ մտավոր կյանքի զարգացման գործում, մանավանդ որ գոյատևել են՝ դիմակայելով թե՛ ֆինանսական և թե՛ խմբագրական լուրջ դժվարություններ։ Դրանք էին «Արմենիան» (1890-ական թվ., Բոստոն), «Յայոց աշխարհը» (1895 թ., Նյու Յորք), «Կայծակը» (1895-1896 թթ., Լինն), «Եփրատը» (1897 թ., Ուստր-Նյու Յորք) և այլն։ Առաջնեկ այս թերթերից մի քանիսը տպագրական միջոցների ու հնարավորությունների բացակայության պատճառով լույս են տեսել նաև խմորատիպ, ձեռագիր տեսքով։ Յետագայում տեխնիկական բարվոք պայմանների ի հայտ գալով՝ ամերիկահայ մամույն ընդունել է իր ժամանակի պարբերականներին հատուկ ձև ու համապատասխան բովանդակություն:4

ԱՄՆ-ում հայ քաղաքական կուսակցությունների ի հայտ գալու հետ մեկտեղ ծնունդ են առել բազմաթիվ նոր պարբերականներ՝ կուսակցական պաշտոնաթերթեր, որոնք, ի տարբերություն առանձին անհատների կողմից իրատարակվածների, գտնվել են իրենց կուսակցությունների մշտական հովանավորության ներքո, ստացել ֆինանսական աջակցություն, ունեցել արհեստավարժ խմբագիրներ, ինչպես նաև՝ երկրի ներսում ու դրսում գործող զգալի թվով թղթակիցներ, որոնց լավ կազմակերպված գործունեությամբ ու թերթի տպաքանակի տաոածման համակարգով էլ պայմանավորվել է կուսակցական մամուլի հեղինակությունն ու ժողովրդականությունը. ապարովվել՝ երկարակեցությունը։

Ամերիկահայ կուսակցական մամույի առաջնեկներն էին՝ Վերակազմյալ հնչակյան կուսակցության պաշտոնшքերք «Ձայն հայրենեացը» (հիմնադիր Գ. Չիքչյան, 1899-1907 թթ., Նյու Յորք, Ուստր, Բոստոն) և Зայ հեղափոխական դաշնակցություն կուսակցության «Յայրենիքը» (հիմնադիր՝ Պ. Չարշաֆճյան, 1899 թ. - մինչև օոս Սյու Յորք, Բոստոն)։ 1922 թվականից Բոստոնում սկսել է լույս տեսնել նաև «Յայրենիք» ամսագիրը (հիմնադիդ՝ Ռ. Դարբինյան)։ Յնչակյան կուսակցության պառակտումով Յին հնչակյան՝ ամերիկահայ Սոցիալ-դեմոկրատական ինչակյան կուսակցության պաշտոնաթերթն է դարձել «Երիտասարդ Յայաստանը» (հիմնադիր՝ Ս. Սապաի-Գյուլյան, 1903 թվականից, Բոստոն, Նյու Յորք, Չիկագո, Փրովիդենս, նորից՝ Նյու Յորք), իսկ Վերակագմյալ ինչակյան կուսակցությանը՝ «Յնչակը» (1890-ական թվականների սկիզբ, 1904 թ., 1907 թ., Ուորքեսթեռ. Բոստում)։ Վերջինս հանդիսացել է ԱՄՆ-ում լույս տեսնող հնչակյան առաջին պարբերաթերթը, որի համարների գերակշիռ մասը տպագրվել է Եվրոպայի տարբեր քաղաքներում։ Սրանց հաջորդել են Սահմանադրական-դեմոկուսական կուսակցության «Ազգը» (հիմնադիր՝ Ս. Պարթևյան, 1907-1921 թթ., Բոստոն) և Վերակազմյալ ին-

չակյան կուսակցության «Պահակը» (հիմնադիր՝ Յրաչ Երվանդ, 1911-1921 թթ., Фրովիդենս, Բոստոն), որոնք շուտով, Յայ դեմոկրատական-լիբերալ կուսակցության ի հայտ գալով, միավորվել են՝ ստեղծելով «Ազգ-Պահակը» (հիմնադիրներ՝ Ե. Մեսիայան, Ա. Նազար, 1921-1922 թթ., Բոստոն), ապա՝ «Պայքարը» (1923 թվականից, Բոստոն, Ուոթերթшուն)։ Երկրի արևմտյան տարածաշրջանում 33Դ կուսակցության ջանքերով լույս է տեսել «Ասպարէզ» (1908 թ. - մինչև օրս, Ֆրեզնո, Լոս Անջելես), իսկ Դայ դեմոկրատական-լիբերալ, հետագայում՝ Ռամկшվшր-шզшտшկшն կուսшկցությшն կողմից՝ «Նոր կեшնք» (1914-1921 թթ., Ֆրեզնո), шщш՝ «Цпор» (1919-1921 թթ., Ֆրեզնո) պաշտոնաթերթերը, որոնք չուտով միավորվել են «Նոր կեանք-Արօր» (1921-1922 թթ., Ֆրեզնո), ապա՝ վերանվանվել «Նոր օր» (1922 թ. - մինչև օրս, Ֆրեզնո, Լոս Անջելես) պարբերականների:

tit sale

, ապա վերասվանվ-Ամերիկահայ կուսակցական մամուլի շարքում կային նաև բանվորական, կոմունիստական բազմաթիվ պարբերականներ ևս, որոնք հանդիսացել են ԱՄՆ-ի բանվորական կուսակցության հայկական հատվածի պաշտոնաթերթեր։ Դրանց թվում էին «Գործաւորը» (1916-1921 թթ., 1921-1926 թթ., Դետրոյտ, Նյու Յորք), «Նոր հոишնքը» (1921 թ., სյու Зորք), «Цշիишишипрը» (1921-1922 թթ., სյու Зորք), «Բшնւпրը» (1922-1938 թթ., სյու Յորք), «Գործաւորը» (1924 թ., Նյու Յորք), «Պրոլետարը» (1924-1929 թթ., Նյու Յորք), «Նոր աշխարհը» (1924-1930 թթ., Նյու Յորք)։ Ամերիկահայ չեզոքների՝ Ոչ կուսակցականների, միությունը հրատարակել է «Արշալոյս» (1920-1922 թ., Նյու Յորք), Әшյ шզшտшկшն միությունը՝ «Цզшտ կшրծիք» (1922 թ., Նյու Յորք) պшրբերшկшն-

րը. Պաշտոնաթերթերից բացի, ամերիկահայ ազգային կուսակցությունները լույս են ընծայել ազգային, գրական, քաղաքական, բարոյագիտական բնույթի բազմաթիվ այլ պարբերականներ ևս։ Այսպես՝ Վերակազմյալ հնչակյան կուսակցությունը տպագրել է «Արագած» (1911 թ., Նյու Յորք), Սոցիալ-դեմոկրատական ինչակյան կուչավյաս վուսավցությունը՝ «Ձայն» (1907-1908 pp., Բրшյտըն), «Սոփա» (1915 p., Իսթ Ուոթերթшուն), «Վերшծնութիւն» (1918-1920 թթ., Բոստոն, Նյու Յորք), «Արդարութեան ձայն» (1919-1920 թթ., Բոստոն), «Կռան» (1919-1920 թթ. շիկագո, Բոստոն), «Սոցիալիստ Յայաստան» (1921 թ., Չիկագո, Նյու Յորք, Բոստոն), «Սադայէլ» (1921-1929 թթ., Նյու Յորք, Ուեսթ Յոբոքեն), Ռամկավար-ազատական կուսակցությունը՝ «Նոր կեանք-Միսուան» (1920-1921

., արսվայի պարբզրավառույրը. Միաժամանակ, ամերիկահայ կուսակցական պարբերականներն ազգային և այլ իրադարձությունների հո-

բելյանական առիթներով իրատարակել են պարբերաբար կամ ամենամյա լույս տեսնող բացառիկ համարներ: յասավան այլթեցույց որոնք, ԱՄՆ-ից բացի, լեգալ և անլեգալ ճանապարհներով տարածվում էին Թուրքիայում, Ռուսաստանում, ինչպես նաև եվրոպական ու հայաշատ այլ երկրներում, իրենց էջերում գլխավոր տեմ քրայուս, որասաստասուս, րոշպոս սաև սվյուսին անդրադառնում օտար բռնակալների գերիշխանության տակ հեծոմ իայրենի հեռավոր ժողովրդի թչվառ վիճակին ու նրա ազատագրման ուղիներին՝ շատ հաճախ նույնիսկ տուրք տալով կուսակցական անհարկի վիճաբանությունների։ Թերթերում տպագրվել են հայոց պատմությանը, գրատալով գուսավցավաս ասուարգը գուսաբառությունների հայ և օտար գրականության նմուշներ, ամերիկահայ գաղթականների կյանքին ու կենցաղին, նոր երկրի պայմաններին նրանց ընտելացմանն ու հարազատ երկրին մշտապես սատարելու կոչ անող նյութեր և այլն։ Ընդ որում, երկրի արևմտակողմի հայ կուսակցական մամուլը։ աշուսապոս սասուպուլու գոչ ասուլ այուբել. և այլա. — արդուել, արգույ արասուպուլու ուայ գուսապցավաս սասուլե ելնելով այդտեղ հայության աստիճանաբար հիմնավորվելու անառարկելի փաստից, ավելի հակված էր նրանց համար լուսաբանել ամերիկյան ապրելակերպին, լեզվին, կարգ ու կանոնին, հպատակությանն ու կյանքի բարրասար լուսաբասսլ ասորդության ապրելավորարա, լավարա, դարգու վատության ու վյասքի բար քերին հարմարվելու հետ կապված հարցերը, մինչդեռ, արևելակողմի մամուլը մշտարթուն էր պահում ամերի քսիրս ուսիսարվալու ուստ զապված ուսիցերը, երեշրես, երեսլագուլեր ժամոււլը եշտարթուս էր պաուսա ասելու կահայության հայրենիք վերադառնալու փափագը՝ ԱՄՆ-ը համարելով հայ պանդուխտների ժամանակավոր

ւյաս։ Ամերիկահայերն ունեին նաև իրենց կրոնական մամուլը։ Առաջինը Ամերիկյան ավետարանչական ընկերակ ցության և Ամերիկայում հայ ավետարանական եկեղեցու աջակցությամբ լույս տեսած «Կոչնակ» շաբաթա թերթն էր (1900-1919 թթ., Բпиտпն, Նյու Зորք), որը հետագայում հրատարակվել է «Կոչնակ Зայաստանի» բոլթս վր (1900-1919 թթ., Իրասուս, օյու օւղւք), որը հետագայուն որասութավալ է «Գոչսավ հայաստանի կոչնակ» (1920 թվականից, Նյու Յորք) անուններով։ Ավելի ուշ հա մանման պարբերական է լույս տեսել նաև երկրի արևմտյան ափին «Բեմ» վերտառությամբ (1915-1917 թթ. աստաս պարբսրավաս է լույս սյուսը սառ որվու արաստայ խնդիրները գերիշխող դիրք են գրավել կրո-սաստա պարբսրավաս է լույս սյուսը սառ որվու արաստային ու գաղութահայ խնդիրները գերիշխող դիրք են գրավել կրոարազայ, այդ որատարագություններուն ազգային ու գաղութառայ լաայուններ գույուշյան լորյաք ոն գրազու գու նականի նկատմամբ և լուսաբանվել են ամերիկյան ավետարանական գաղափարաբանության տեսակետից նպաստելով երկրի հայության արագ ամերիկացմանը։ Միաժամանակ, ջանքեր չեն խնայվել հասարակությանն ու բարձրաստիճան շրջաններին հայ մշակույթն ու Յայկական հարցը ներկայացնելու խնդրում։ Ամերիկահա) ավետարանական պարբերականներից էին նաև «Սբ. Գիրք ուսանողացը» (1912-1920 թթ., Բրուքլին), «Յայ ա ւետարանական եկեղեցին» (1912-1921 թթ., Նյու Յորք), «ժողովրդին բեմը» (1913-1915 թթ., Բրուքլին), «Զանասէրը» (1915-1921 թթ., 1922-1923 թթ., Ֆրեզնո, Նյու Յորք), «Աւետարանին փողը» (1919 թ., Դետրոյտ), «Եկեղե ցիին թերթիկը» (1919 թ., Նյու Յորք), «Փրկութիւնը» (1920 թվականից, Ֆրեզնո), «Դիտարանը» (1921-1922 թթ., 1921-1922 թ., 1921-1922 թթ., 1921-1922 բրուքլին), «Դիտարանը և քրիստոնեութեան մունետիկը» («Դիտարանը և Քրիստոսի ներկայութիւնը») (1921-1922 թվականի և Քրիստոսի ներկայութիւնը») (1921-1922 թվականի և Հորիստոսի բրուքըյա, « դասարաը Հերյան առասարգը» (« դասարանը և բրոստոսը սերկայություսը») (1923 թվականից, Բրայտըն, Նյու Յորք), «Հայ այետարանական միութիւնը» (1923 թվականից, Նյու Յորք), «Հայ այետարանական միութիւնը» (1923 թվականից, Նյու Յորք), «Հայ այետարանական միութիւնը» (1923 թվականից, Նյու Յորք), թվակասից, Բրայունա, ој. 1923-1944 pp., Նյու Յորք), «Эшյ шւետшրшնչшկшն ընկերшկցութիւնն Цմերիկшյի» (1924-1926 թթ., Նյու Յորք), «Եռամսեայ լրատուն» (1924-1926 թթ., Նյու Յորք) և шյլն:

., Նյու շուրք), «օւնանցակ ընտանական եկեղեցու գաղափարներն արտահայտող պարբերականները, զերծ լինելով ա Աներիկաուայ առաքսլավում ազարայու դաղագրայուսը արտառայտող պարբերավասսերը, զերծ լրսելով ա վետարանական եկեղեցու ունեցած ամերիկյան հովանավորությունից, սկսել են լույս տեսնել համեմատաբար վետարասավաս սկալացու ուսացության ուսվասավորություսից, սկսել են լույս տեսնել համեմատաբան ավելի ուշ և գոյատևել՝ առավել կարճ։ ԱՄՆ-ի հայ առաքելական եկեղեցին հրատարակել է «Դղեակ Լուսաւոր՝ «Մմաստերբեն» (1012 թ. և հրատարակել է «Դղեակ Լուսաւոր՝ ավելի ուշ և փոյասուսը առավել հարինո), «Ամսաթերթիկ» (1912 թվականից, Նյու Յորք), «Եկեղեցի Յայաստա՝ (1916 1920 թ., Երթինոյի «Երթինոյի» (1916 1920 թ., Երթինոյի «Եկեղեցի Յայաստա՝ նեայց» (1910-1921 թթ., Եյու Յուք), «Երևսանուրիչ» (1910-1920 թթ., Կետրոյտ), «Էջմիածին» (1918-1919 թթ. Ֆրեզնո), «Շողակաթ» (1919-1923 թթ., Եյու Յորք), «Ծիածան» (1924 թ., 1924-1927 թթ., Սան Ֆրանցիսկո, Դետ

Ամերիկահայ նորանոր ընկերությունների, միությունների, կազմակերպությունների ի հայտ գալով՝ երկրում սկզբնավորվել են նաև դրանց համապատասխան բազմաթիվ ու բազմաբնույթ պաշտոնաթերթ-պարբերականներ, որոնցից յուրաքանչյուրն իր էական ներդրումն է ունեցել ամերիկահայ կյանքի այս կամ այն ոլորտի զարգացման, ինչպես նաև հայրենի երկրի հետ կապն ամուր պահելու գործում։ Այսպես՝ Յայկական բարեգործական ընդհանուր միությունը հրատարակել է «Միութիւն» (1912 թվականից, Նյու Յորք), «Յուշարար» (1914-1916 թթ., 1922 թվականից, Բոստոն, Նյու Յորք), «Յուշարար-Միութիւն» (1912 թվականից, Սեդըլ Բրուք) պարբերականները։ Ամերիկահայ հայրենակցական միություններից շատերը նույնպես ստեղծել են իրենց ուրույն պաշտոնաթերթերը։ Դրանցից էին ԱՄՆ-ի Տիգրանակերտցիները միության կողմից հիմնված «Տիգրիս» (1917-1935 թթ., Նյու Յորք), «Նոր Տիգրանակերտ» (1917-1940 թթ., Նյու Յորք), Սեբաստիայի վերաշինաց միության «Ալիս» (1920-1935 թթ., Նյու Յորք), Չմշկածագի պատանեկան միության համանուն «Պատանեկան միութիւն» (1923 թ., Լոուրենս) և այլ պարբերականները։ Յայ և ամերիկացի մտավորականների համատեղ ջանքերի շնորհիվ լույս են տեսել «Արարատ» (1891-1892 թթ., 1902 թ., Նյու Յորք), «Ամերիգա» (1916 թ., Յոբոքեն), Ամերիկայի հայ հրատարակչական ընկերության կողմից՝ «Արաքս» (1905-1906 թթ., 1907 թ., Բոստոն, Նյու Յորք), Դայ ճարտարագետների միության կողմից՝ «Յայ ճարտարապետների միութեան տեղեկագիր» (1920-1921 թթ., Նյու Յորք), «Տեղեկագիր» (1920 թ., Նյու Յորք), Դայ լեգեոնական միության կողմից՝ Արարայի հերոսական ճակատամարտի հինգերորդ տարելիցի առթիվ «Արարա» (1923 թ., Բոստոն) և բազմաթիվ այլ պարբերականները։

Գաղութահայ, ազգային, գրական, գիտական, իմաստասիրական, հասարակական, քաղաքական կյանքին առնչվող բազմաբնույթ հարցեր էին շոշափվում «Լոյս» (1901-1907 թթ., 1907-1908 թթ., Քեմբրիջ, Բոստոն), «Գրասէր» (1904 թ., Ռոքսբերի), «Արծիւ» (1905-1906 թթ., 1908 թ., Բոստոն), «Շանթ» (1910 թ., 1918 թ., Բոստոն), «Ամերիկա» (1911 թ., Բոստոն), «Ամերիկահայ տարեցոյց» (1912-1913 թթ., Բոստոն), «Պայքար» (1914 թ., Ֆիլադելֆիա), «Цզши» (1918-1919 рр., სյու Зորք), «Ѕшւրոս» (1918-1919 рр., Բոստոն), «Սիսուան» (1918-1920 թթ., Ֆրեզնո), «Փիւնիկ» (1918-1920 թթ., Բոստոն), «Կռունկ» (1919-1927 թթ., Ֆիլադելֆիա), «Փարոս» (1922 թ., Ֆիլադելֆիա), «Նաւասարդ» (1922 թ., Նյու Зորք), «Յորիզոն» (1923-1924 թթ., Ֆիլադելֆիա), «Ամերիկահայ

հանրագիտակ» (1925-1927 թթ., Բոստոն) և այլ պարբերականներում։

Տնտեսական ու առևտրական ուղղվածություն ունեին «Յուշարար հայ այգեպաններու» (1921 թ., Ֆրեզնո),

«Առեւտուր» (1922-1925 թթ., Նյու Յորք) և այլ պարբերականները։

Առողջապահության ու բժշկության խնդիրներ էին քննարկվում «Բուժակ» (1917-1919 թթ., 1900-1968 թթ., Փրովիդենս-Բոստոն, Նյու Յորք), «Յայ սիրտ» (1923-1932 թթ., Ֆիլադելֆիա), «Յայ բժիշկ» (1924-1926 թթ., Բոս-

տոն) և նման այլ պարբերականներում։

Ամերիկահայ երեխաների, երիտասարդության ու նրանց ուսումնական կյանքի հրատապ խնդիրներն էին արծարծվում «Ուսանող» (1909 թ.), «Նախընծայ» (1913 թ., Նյու Յորք), «Նոր սերունդին պատկերազարդ տարեցոյցը» (1916 թ., Բոստոն), «Արի արանց» (1916 թ., Բոստոն), «Խուրձեր» (1921-1923 թթ.) և այլ պարբերականներում:

ԱՄՆ-ի հայերի շրջանում լայն տարածում ուներ նաև ազգային երգիծական մամուլը։ ճանաչված պարբերականներից էին` «Ջուռնան» (1910-1911 թթ., Բոստոն), «Դայլայլիկը» (1910 թ., Բոստոն), «Ցախաւելը» (1915-1920 թթ., 1918-1920 թթ., Նյու Յորք, Բոստոն), «Չարլի Չափլինը» (1916 թ., Փրովիդենս), «Յայելին» (1918 թ., Թրոյ), «Ստենապետը» (1919 թ., Չիկագո), «Կեն-ո-Կոն» (1920 թ., Նյու Յորք), «Աւետիսը» (1921 թ., Ֆրեզնո), «Ōիծաղը» (1921 թ., Ֆրեզնո), «Фորձանքը» (1922-1923 թթ., Դետրոյտ), «Ջուարթապատումը» (1924 թ., Բոս-

տոն) և այլն։

ժամանակի ընթացքում Նոր Երկրում հայերի քանակական աճի հետևանքով հայալեզու մամուլի կողքին ամերիկահայ առաջավոր մի խումբ մտավորականների ջանքերով սկսել են լույս տեսնել օտար, ինչպես նաև օտարացող հայ հասարակայնությանը հայ կյանքին, մշակույթին, գրականությանը, պատմությանը, քաղաքական վիճակին ու Յայոց հարցին ծանոթացնելու կոչված մի շարք անգլիալեզու պարբերականներ։ Առաջին այդպիսի հրատարակություններից էր Վերակազմյալ հնչակյան կուսակցության և անձամբ Արշակ Մահտեսյանի կողմից լույս ընծայված «Armenia»-ն (1904-1930 թթ., Բոստոն, Նյու Յորք), որին սիրահոժար աշխատակցել են նաև հայասեր շատ ամերիկացիներ (խմբ.՝ Ջուլիա Ուորդ Յոու)։ Թերթը դրական ընդունելություն և լայն տարածում էր գտել ոչ միայն ամերիկյան, այլ նաև անգլիական բարձրաստիճան պաշտոնյաների ու համապատասխան մտավորական շրջաններում։ Սակայն 1907 թ. Վերակազմյալ հնչակյան կուսակցության պառակտումով այն դադարել է գոյություն ունենալ, ապա՝ նորից վերակենդանացել Ա. Մաիտեսյանի ջանքերով, որին հաջողվել է հրատարակել նախորդի անավարտ թողած ծրագրերը կյանքի կոչելու պատրաստ մի նոր պարբերական՝ «The New Armenia»-ն (1915-1929 թթ., Նյու Յորք)։ Սրան աշխատակցել են միջազգային հեղինակություն ունեցող այնպիսի անձինք, ինչպիսին էին Լորդ Բրայսը, Մորգանը, պրոֆ. Պ. Յարթին, Ր. Վայզին, Ջ. Ջերարդը, Յ. Մորգենթաուն, Կիպինզը, Դիքսոնը և այլոք։

Յայ հեղափոխական դաշնակցություն կուսակցությունը ևս ԱՄՆ-ում ունեցել է իր անգլիալեզու մամուլը ւայ пападат пападат (1908 թվականից, Գլենդեյլ), «Hairenik Monthly» (1922 թ., 1934 թվականից, Բոս-

տոն) պաշտոնաթերթերը:

ա, պաշսուսաթութութ Ազգային, հասարակական, քաղաքական, գրական, մշակութային, համայնական ու այլ հարցեր են արծարծվել «Armenian News» (1903-1904 թթ., Չիգուել), «Armenian Observer» (1910 թ. - մինչև օրս, Լոս Անջելես, Յոլիվուդ), «The Oriental World» (1913-1914 թթ., Նյու Յորք) պարբերականներում։

Ամերիկյան հասարակայնությանն ու ղեկավար շրջաններին Յայ դատի հետ առնչելուն, նրանցից բարոյական, քաղաքական ու նյութական աջակցություն ակնկալելուն էին ուղղված 3այ ազգային միության «Тhe Armenian Herald» (1917-1919 pp., Բոստոն) և Յայաստանի անկախության ամերիկյան կոմիտեր «Information Bureau» (1919-1920 թթ., Նյու Յորք) պարբերականները:

Կրոնական անգլիալեզու մամուլի շարքում աչքի էին ընկնում ամերիկահայ ավետարանական եկեղեցու հրատարակությունները։ Առաջին այդպիսի պարբերականներից էր Նյու Յորքի Զայ ավետարանական եկեղեցու տեղեկագիրը՝ «The Armenian Evangelical Church of N.Y. Bulletin»-ը (1912 թվականից, Նյու Յորք)։

ԱՄՆ-ի Յայկական բարեգործական ընդհանուր միության անգլիալեզու հրատարակություններից էին «Hoosharar»-ը (1914 թվականից, Սեղըլ Բրուք), «Armenian General Benevolent Union Bulletin»-ը (1921 թվականից, Յունյըն Սիթի)։ Ամերիկահայ ուսանողական միությունը նույնպես ուներ իր անգլիալեզու պաշտոնաթերթը՝ «The Armenian Student»-ը (1919 թ., Նյու Յորք)։

ԱՄՆ-ում հաստատված կիլիկեհայ թրքախոս հատվածը ես ունեցել է իր պարբերական մամուլը։ Այդտեղ նրանց համար հայերենով և հայատառ թուրքերենով լույս են տեսել «Կիլիկիա» (1916 թ., 1917-1919 թթ., Նյու Յորք), ինչպես նաև՝ միայն հայատառ թուրքերենով «Կիլիկիա Սալնամէսի» (1918 թ., Նյու Յորք), «Րահնիւմա» (1919-1933 թթ., Նյու Յորք) բազմաբնույթ պարբերականները։

ԱՄՆ-ի խոշոր քաղաքներում հայ մամուլի ի հայտ գալով սկզբնավորվել են ամերիկահայ առաջին տպարանները, ուր, պարբերականներից բացի, հրատարակվել է նաև գաղութահայ բազմաբնույթ գրականություն։ Այսպես, Ջերսի Սիթիում գործել են «Արեգակ», «Э. Էկինեան», Նյու Յորքում «Э. Էկինեան», «Կոչնակ», «Արմենիա», «Երիտասարդ Յայաստան», «Արարատեան», «Մ.Ս. Գաբրիելեան», «Արաքս», «Էլմաս Սաթին», «Լրաբեր», «Յայրենիք», ««Յայրենիք» լրագրի», Բոստոնում ««Յայրենիք» լրագրի», «Ձայն հայրենեաց», ««Ազգ» լրագրի», «Ատլանտեան», «Կրան», ««Երիտասարդ Յայաստան» լրագրի», ««Պահակ» լրագրի», «Փրես», «Շիրակ», «Շանթ», «Թումանեան եղբայրներ», «Կիլիկիա», ««Պայքար» լրագրի», Ֆրեզնոյում՝ «Քաղաքացի», «Ասպարէզ», «Փրկութիւն», «Նոր օր», Փրովիդենսում՝ «Պահակ», Չիկագոյում՝ «Երիտասարդ Յայաստան», Կալիֆոռնիայում՝ «Ա. Տումանեան», Ֆիլադելֆիայում՝ «Միածինեան եղբայրներ», Դետրոյտում՝ «Շինարար», Ռոքսբերիում՝ «Фիլիպոսեան և Տիրանեան», Րեյսինում՝ «Երիտասարդ Յայաստան» տպարանները և այլն։ •

Այսպիսով, ԱՄՆ-ում սկզբնավորված ու ծավալված հայ մամուլն ու տպագրությունը, տարիների ընթացքում ենթարկվելով ժամանակի, միջավայրի, ինչպես նաև ներգաղութային կյանքի տարաբնույթ պահանջների անմիջական ազդեցությանը, կազմակերպվել ու դարձել են օտար ափերում հայապահպան կարևոր գործոններ։

ōแบกดนุจากเออกเบบะก

Mirak, R. Tom Between Two Lands. Armenians in America, 1890 to World War I. Cambridge, 1983, p. 248.

² Սուշեղ եպիսկոպոս, *Ամերիկաիայ տարեցոյցը*, Ա տարի, Պոստոն, 1912, էջ 268: Wynar, L.R., Wynar, A. *Encyclopedic Directory of*

3 Այսուհետև հիշատակվող պարբերական մամուլի վերաբերյալ տվյալները, ի շարս հիշատակվող այլ գրականության, վերցված են նաև հետևյալ ժողովածուներից. Բաբլոյան Մ.Ա., *Դայ պարբերական մամուլը. Մատենագիտական համահավաք ցանկ (1794-1980*), Եռևան 1986- Լեւ ընեստեր Օ Э....աբլոյան Մ.Ա., *Դայ պարբերական մամուլը. Մատենագիտական համահավաք ցանկ (1794-1894*) Սևերերևան, 1986։ Լեւոնեանց Գ., *Դայոց պարբերական մամուլը. Պատմական տեսութիւն սկզբից մինչեւ մեր օրերը (1794-1894)*, Ալեք-սանոությու 1805։ Լերնուն Գ. - Հայոց պարբերական մամուլը. Պատմական տեսութիւն սկզբից մինչեւ մեր օրերը (1794-1894), Ալեքսանդրապոլ, 1895։ Լևոնյան Գ., Դայ պարբերական մամուլը. Վասսապաս տեսութրւս սպզբրց սրսչեւ սեր օրերը (1794-1934) Յեռեվան 1934։ Լասասա, Դայ պարբերական մամուլը. Լիակատար ցուցակ հայ լրագրության սկզբից մինչև մեր օրերը (1794-1934), Յերեվան, 1934։ Կարապետյան Յ.Ռ., *Լիակատար ցուցակ հայերեն լրագիրներու որոնք կը գտնուին Մխիթարեան Մատենա-*ոստանեն մեջ եւ Սեեննա 1704 (2001) - Հ.Բ., *Լիակատար ցուցակ հայերեն լրագիրներու որոնք կը գտնուին Մխիթարեան Մատենա*դարանին մէջ ի Վիեննա, 1794-1921, Վիեննա, 1924: Կիրակոսյան Ա., Յայ պարբերական մամուլի մատենագիտություն (1794-1967). *Դամահավաք ցանկ*, երևան, 1970։ Պետրոսյան Յ., *Դայ պարբերական մամուլի բիբլիոգրաֆիա (1794-1900)*, հ. Լ, Երևան, 1956։ Նույնի *Յայ արտերական համու*ն անուրույան Յ., *Դայ պարբերական մամուլի բիբլիոգրաֆիա (1794-1900)*, հ. Լ, Երևան, 1956։ Նույնի, *Դայ պարբերական մամուլի բիբլիոգրաֆիա (1900-1956)*, h. ll, Երևան, 1957։ Պոտուրեան Յ.Մ., *Դայ մամուլը տասնեւհինգ*

4 Մուշեղ Եպիսկոպոս, նշվ. աշխ., էջ 145: Malcom, V.M. *The Armenians in America*. Boston, Chicago, 1919, p. 124.

5 Կիրակոսյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 617, 618։ Բաբլոյան Մ.Ա., նշվ. աշխ., էջ 410։ Թէոդիկ, *Տիպ ու տառ*, Կ. Պօլիս, 1913, էջ 186-188։

КНАРИК Р. АВАКЯН - АМЕРИКАНО-АРМЯНСКАЯ ПЕРИОДИЧЕСКАЯ ПЕЧАТЬ И ТИПОГРАФИИ (1888-первая половина 1920-ых годов) - В деле сплочения армянских эмигрантов, выехавишх в США в течение десятков лет в следствие общественных, экономических, историко-политических и культурных обстоятельств, для их интеллектуального и духовного развития, а также в образовании национальносамосохраненной общины, стержневую роль и значение имели местные армянские типографии и периодическая печать (в 1888 г. вышла в свет порвая американо-армянская газета — ежемесячный ТАрегакУ /ТСолнышкоУ/).

Издающаяся в США трехязычная (армянский, английский, написанный на армянском – турецкий) разнородная периодическая печать и литература (национальная, научная, художественная, философская, общественная, политическая, религиозная, церковная, экономическая, торговая, по здравоохранению, детская, молодежная, образовательная, юмористическая и т. д.) издавались как с помощью отдельных частных лиц, так и с помощью партий,

ՀՐՍՉԴՍՆԻ ԲՆՍԿԱՎԱՅՐԵՐԻ **ԴՈՐԵԳՈՐՐՍԻՐԱՐՈՒ**

(պատմաբանասիրական ակնարկ)

ԿԱՐԵՆ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

«Յայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարանում» որպես տեղանուն նշված են. «Ախտա» անունով մեկ օկրուգ՝ Արևմտյան Յայաստանում, յոք գյուղեր՝ չորսը Արևմտյան Յայաստանի էրզրումի նահանգի Բայազետ գավառում (Մեծ Ախտա, Վերին Ախտա, Միջին Ախտա, Ներթին Ախտա), մեկը Վայոց Ձորի (Վայքի շրջանում) և երկուսը նախկին Ախտայի շրջանում ա) Ներքին Ախտա (ներկա Յրագդան), բ) Վերին Սխտա (ներկա Լեռնանիստ), որը նախկինում կոչվել է Ինակդաղ (Մենակսար գյուրից իաոավ- աոևելք Գեղամա լեռնաշղթայի բազուկ Մենակսարի անունով), Կոթգորան, Քոթղորեն, Բոզու դաղ, Ինաքդաղ, Ինեքդեղ, Կովասար (բնակիչների նախնիները եկել են Պարսկահայաստանի Խոլի, Մակուի և

Սալմաստի շրջաններից)։ Ախտախան անունով մեկ գյուղ՝ Զանգեզուրի գավառի Մեղրու շրջանում (ներկայիս գյուղ Շվանիձոր), Ախտախանա-Ախտախան անունով երկու գյուղ՝ մեկը Պարսկաստանի Սալմաստ Գավառում (Ուրմիա լճիզ իլուսիս-արևմուտք Դիլման քաղաքից 8 կմ արևելք), մեկը Զանգեզուրի Կապանի շրջանում (ներկայումս

գյուղ Ձորաստան), Ախտարաշան անունով՝ մեկ գյուղ Արևմտյան Յայաստանի Վանի նահանգում։ Ախտա կամ Ախտաչայ անունով նշված են նաև երեք գետ՝ Արածանիի ավազանում (սկիզբ է առնում Յայ-

կական Պար լեռնաշղթայի հարավային լանջերից Վերին Ախտա գյուղի մոտակայքից և թափվում Արաքս), Արաքսի ավազանում (սկիզբ է առնում Վայքի լեռնաշղթայից և թափվում Արաքս), Յրազդան գետի ավազանում (սկիզբ է առնում Վերին Ախտա (ներկա Լեռնանիստ) գյուղի վերևի շրջակա աղբյուրներից և թափվում Յրազդան գետը։ «Ախտա գետի անունը առաջացել է հին Աղտից ձոր անվան աղավաղումից 5-վերստանոց քարտեզում նշված է Ախտաչայ, իսկ 10-վերստանոցում՝ Ախտչայ» (Տեղանունների բառարան, hum. 1, to 122):

Կան նաև երկու լեռ՝ մեկը Յայկական Պարի կենտրոնական հատվածում, մեկը Վայքի (Վայոց ձորի) շրջանում, մեկ լեռնանցք Յայկական Պարի կենտրոնական հատվածում (Կողբից հարավ-արևմուտք) և մեկ ձոր (կիրճ)՝ Արաքս գետի Արփա վտակի ավազանում։

Ներքին Ախտա գյուղը՝ 1930թ. վերանվանվում է Ներքին Ախտայի շրջանի շրջկենտրոն, իսկ 1959 թ.՝ ք. Դրազդան։ Յետո Յրազդան քաղաքին, որպես թաղամասեր միացվել են Աթարբեկյան (Քարվանսարա-Վանատուր), Աղբյուրակ (Աղփարա), Մաքրավանք, Ջրառատ

(Ռնդամալ–Մելքի գյուղ) և Կաքավաձոր (Ֆառուխ) հինգ գյուղերը, որոնց մասին ամենահին տեղեկությունները քաղել ենք Յովիաննես եպիսկոպոս Շախաթունյանցի «Ստորագրություն կաթողիկե Էջմիածնի և հինգ գավառացն Արարատայ» (1842թ.) և Մեսրովբ արքեպիսկոպոս Սմբատեանց նախիջևանցու «Տեղեկագիր Գեղարքունի Ծովազարդ գավառի, որ այժմ Նոր Բայազիտ գավառ աշխատություններից։

Ախտա-Յրազդանի շրջանի բնակիչները եկել են Խոյից, Ալաշկերտից, Մակուից, Մալմաստից, Վանից, Բայազետից, Կարմից, Սասունից։ Կոնկրետ Յրազդան քաղաքին միացված վերոհիշյալ հինգ գյուղ-քաղամասերի բնակիչների նախնիները ներգաղթել եկել են. Աղբյուրակ-Աղփարայի բնակիչները՝ Մակուի գավառի Օղակ գյուղից 1829թ. (Օղակից են գաղթել նաև Քաղսի գյուղի բնակիչները 1830թ.) և գյուղը իիմնել ու Աղբյուրակ են անվանել այդ տեղում՝ կամուրջից դեպի աջ, բլուրի հարավային ստորոտում շատ աղբյուրներ լինելու պատճառով (այդ աղբյուրները ներկայումս մնացել են Յրազդան լճի տակ)։ Մաքրավանքի բնակիչները՝ Մակուից ու Յին Բայազետից, Ջրառատ-Ոնդամալի բնակիչները՝ Ալաշկերտից, Կաքավաձոր-Ֆառուխի բնակիչները՝ Վանից ու Մակուից, իսկ Քարվանսարա-Վանատուրի բնակիչները՝ Վանի նահանգի Աբաղա, Աղբակ, Յայոց Ձոր (Խոշաբ) գավառների՞ց և մի քանի տուն էլ Մուշից, Մակուից ու Կարսից։

աղա, գղբազ, հայոց գող (Հաջար) Պատմագիտական գրականության մեջ հիշվում է Ախտարաշան անունով բնակավայր։ Կազմված է երկու բառերից՝ *«ախտար»* և *«աշան»*։

ւ բառնիից *«այստար» - «աստղ,* բախտ, աստեղահմայ, ժամագետ». դրանից են՝ *ախտարակ -*«բնախոս, փիլիսոփա, բնություն, ի բնե, բնականից» և «ախտարմոլ» - աստղերը դիտելով գուշակություն անող, աստղերը հաշվող (ՅԱ ՅԱԲ 1971թ., հատ 1, էջ 100-101)։

ե. Աղայանի մեկնությամբ *Ախտարը* ծագել է «*ախտարք»-ից*, որ նշանակում է «աստղագուշակություն» (էդ. Աղայան «Արդի հայերենի բացատրական բառարան» հ.1, էջ 12): «Ախտար» կապված է պահյավերեն ախտար «կենդանակերպ, համաստեղություն» և պարսկերենի *ախտար* «աստղ, բախտ» բառերից։ Ուշագուսվ են *ախտառը-ախտար* նշանակում է «աստղագուշակություն, բախտի գուշակություն աստղերի միջոցով»։ Այդ ախտարական «արվեստը» կիրառողներին անվանում էին դյութ, թովիչ, կախարդ, մոզ, վիուկ. իմալ. ձեռնածու, աղանդավոր և այլն։ Այդ արվեստը կապված լինելով աստղաբաշխության հետ, կապված էր նшև բժշկшկшն-բուժшկшն шրվեստի հետ՝ օգտագործելով բույսերի և հանքային նյութերի բուժակшն հատկությունները, հիվանդներին ներշնչելու մեթոդները և այլն։